

جایگاه عهد عالم ذر در قیامت از منظر قرآن

ریحانه سادات میربراتی^۱

چکیده

انسان قبل از ورود به دنیا در عوالمی بوده که یکی از آنها عالم ذراست که در آن، عالم اتفاقات مهم و سرنوشت سازی برای انسان رخ داده که از جمله آنها گرفتن عهد الهی در آنجا بوده است. عالمی که برخی گفته اند همه انسان‌ها در آن حضور داشته اند و برخی دیگر گفته اند همه آنچه که قرار است برای آدمی اتفاق بیفتد به وی نشان داده شده است. بر اساس آنچه به دست آمد جایگاه عهد عالم ذر در قیامت این که در آن روز هیچ انسانی بهانه ای برای انجام گناهان خود نداشته است و طبق عهدی که در عالم ذر گرفته شده هیچ بهانه جویی قابل قبول نبوده است. مشخص بودن سعادت و شقاوت، فرزندان نامشروع، والدین مومن یا فاسق، متولد شدن در ادیان و گروه های مختلف، سختی های شیعیان در عالم دنیا، تعیین یاران و پیروان امام عصر (ع) از تاثیرات عالم ذر بر عالم دنیا است. هدف از انجام این تحقیق بررسی جایگاه عهد عالم ذر در قیامت از منظر قرآن است و روش جمع آوری داده ها به صورت اسنادی_ کتابخانه ای است.

کلید واژه: عهد، عالم ذر، قیامت

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه علمیه فاطمیه سلام الله علیها پاکدشت

مقدمه

خداوند متعال انسان را به عنوان اشرف مخلوقات معرفی می کند تا بدین وسیله عظمت وجودی او را نشان دهد و انسان را طبق برنامه ای دقیق و معین در عوالم و سیری صحیح قرار داده تا بتواند مسیر کمال و شکوفایی را طی کند؛ همین منظور است که انسان را قانع میسازد تا قبول کند موجودی بالین عظمت در خلقت، آغاز خلقتش محدود به عالم ماده نمیشود و حتما عوالم دیگری قبل و بعد از این عالم ماده نیز وجود داشته و دارد. از جمله عوالمی که قبل از ورود به عالم دنیا انسان در آن حضور داشته، عالم ذر است که برای فهم بهتر آن قرآن و اهل بیت علیهم السلام توضیحات راه گشایی را برای انسان ارائه نموده اند. که با بررسی اثبات میشود که انسان قبل از عالم ماده، عوالمی را طی کرده که یکی از آنها عالم ذراست و در آن عالم، اعمال و رفتارهایی داشته که آثار آنها در این دنیا نیز پابرجا و اثرگذار است.

مسلم است که اگر انسان ها به یک فهم مشخص از انسان شناسی و هستی شناسی برسند و درک کند که در این عرصه ی وجود و هستی چه جایگاه بلند و الایی دارند، نه تنها بخش مهم و بزرگی از شبهات و سوالات اساسی شان در مورد خلقت و انسان حل میشود، بلکه، دیگر خود را به ماده و لذات مادی نخواهد فروخت.

تا به حال تحقیقاتی در این موضوع صورت گرفته از جمله: مقاله عالم ذر از راضیه شریعت که در این مقاله به عالم ذر و تاثیرات آن بر عالم دنیا اشاره شده اما جایگاه عالم ذر در قیامت بیان نشده است.

از آنجا که عالم ذر تاثیر بسزایی در عالم دنیا و اعمال انسان دارد که همه از عهد عالم ذر که گرفته شده سرچشمه میگیرد و لازم است که شخص مطالعاتی انجام دهد تا گناهان کاهش چشمگیری پیدا کند. از این رو در این تحقیق که به شیوه توصیفی و به متد کتابخانهای نگاشته شده در پی پاسخ دادن به این پرسش است که عالم ذر چیست؟ و اهداف این پژوهش شناخت جایگاه عالم ذر در قیامت و تاثیر آن بر عالم دنیا می باشد.

۱- تعریف عالم ذر

عالم ذر؛ یکی از عالم‌های آفرینش، مربوط به دوران پیش از خلقت آدم و یا همزمان با خلقت او. در عالم ذر یا عالم آلت یا عالم قالوا بلی که در قرآن و روایات به آن اشاره شده است تمام انسان‌هایی که قرار بوده تا روز قیامت به دنیا بیایند، به صورت ذره ظاهر شدند و در آنجا به وجود خدا و حتی برخی دیگر از اصول اعتقادی گواهی داده‌اند. بنابر دلالت صریح آیه قرآن، گواهی و پیمان گرفتن خداوند از بندگان، عمومیت دارد و همه بنی آدم را تا قیامت شامل می‌شود. خداوند متعال با این پیمان، حجت را برهمگی تمام کرده تا راه عذر و بهانه‌ای باقی نماند.^۱

عالم ذر یا عالم آلت یا عالم قالوا بلی یکی از جهان‌های آفرینش که در قرآن و روایات به آن اشاره شده است. بنا بر عقیده اندیشمندان اسلامی، این عالم مربوط به دوران پیش از خلقت آدم و یا همزمان با خلقت اوست. در عالم ذر تمام انسان‌هایی که قرار بوده تا روز قیامت به دنیا بیایند، به صورت ذره و به تعبیر بعضی از روایات به شکل مورچه ظاهر شدند. در عالم ذر، از همه ذرات پیمانی بر توحید و ربوبیت خدا و نبوت پیامبران از جمله پیامبر اسلام (ص) و ولایت اوصیا، از جمله ولایت امام علی (ع) گرفته شد و سپس آن افراد که به صورت ذره بوده از بین رفتند و یا به جایگاه اولی خود بازگشتند.^۲

آیه ذر یا آیه میثاق به صورت صریح درباره عالم ذر سخن گفته است. (و به یاد آور هنگامی که پروردگارت از پشت فرزندان آدم ذریه آنها را بر گرفت و ایشان را بر خود گواه ساخت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری، (و فرشته‌ها نیز گفتند ما هم) گواهی می‌دهیم که مبادا روز قیامت بگوئید ما از این (پیمان) غافل بودیم یا بگوئید پدران ما پیش از ما مشرک شدند و ما هم از آنها بودیم (که به ناچار از آنان پیروی کردیم) آیا ما را به خاطر آنچه اهل باطل انجام دادند به هلاکت می‌رسانی و این چنین آیات را شرح می‌دهیم شاید به سوی حق بازگرداند)^۳.

مراد از عالم ذر، همان پیمان فطرت و تکوین است. یعنی هنگام خروج فرزندان آدم از صلب پدران به رحم مادران که ذراتی بیش نیستند، خداوند فطرت توحیدی و حق جویی را در سرشت آنها می‌نهد و این سر الهی به صورت یک حس درونی در نهاد و فطرت همه، به ودیعت نهاده می‌شود. همچنین در عقل و خردشان،

^۱ <https://quranpedia.org>

^۲ <https://wikibin.ir>

^۳ اعراف/ ۱۷۲

خداباوری به صورت یک حقیقت خودآگاه نقش می‌بندد و لذا فطرت و خرد بشری، بر ربوبیت خداوند گواهی می‌دهد.^{۲۱}

عالم ذر مربوط به دوران پیش از خلقت انسان است. عالمی که برخی می‌گویند همه انسان‌ها در آن حضور داشته‌اند و برخی دیگر می‌گویند همه آنچه که قرار است برای آدمی اتفاق بیفتد به وی نشان داده شده است.

۲_ حقیقت عالم ذر

از بررسی آیات و روایات پیرامون حقیقت عالم ذر چنین به دست می‌آید که تمامی انسان‌ها قبل از آمدن به دنیا در عالمی دیگر حضور داشته‌اند؛ به این صورت که پس از خلقت آدم تمامی فرزندان از پشت او بیرون آمده و یکجا جمع شدند.^۳ سپس روح به این بدن‌ها تعلق گرفت و خداوند پس از اعطای معرفت به این ذرات از آنان پیمانی دال بر ربوبیت حق تعالی اخذ نمود. همه این اتفاقات را بشر نه با علم حصولی، بلکه با یافت وجدانی و مشاهده حضوری دریافتند.^۴ مواردی که به عنوان محتوای این پیمان ذکر شده عبارتند از: ۱. پیمان بر دین حنیف و فطرت؛^۵ در برخی از روایات اسلامی، این پیمان را به فطرت مربوط می‌دانند و مرتبط بودن این پیمان با فطرت را یکی از پایه‌های این پیمان قلمداد می‌کنند.^۲ توحید و ربوبیت خدا: «یا بگویند پدران ما پیش از این مشرک بوده‌اند»^۶ «آیا پروردگار شما نیست»^۷ ۳. رسالت پیامبر(ص) و ولایت اهل بیت(ع)^۸ ۴. میثاق پیامبران اولوالعزم برای یاری کردن حضرت مهدی(عج)^۹

۳_ علت نامگذاری عالم ذر

به نظر می‌رسد اطلاق عالم ذر بدان سبب نیست که اولاد آدم از صلب وی به صورت ذرات ریز و کوچک خارج شده‌اند و با همان شکل هم با خداوند عهد و میثاق بستند، بلکه بخاطر کثرت و بیشماری بنی آدم در محضر خداوندی بوده است که به این جمعیت کثیر و لایتناهی ذر گفته شده است، چرا که ذر در لغت به مورچگان اطلاق می‌شود، بخاطر اجتماعی بودن آنها که با تعداد کثیر و بیشمار زندگی می‌کنند و این اولاد

^۱ <https://myblog.kowsarblog.ir>

^۲ قرائتی، تفسیر نور، ذیل آیه‌ی ۱۷۲ سوره‌ی اعراف.

^۳ صفی زاده، حقیقت عالم ذر، ص ۵

^۴ مجلسی، بحار الانوار، ج ۳؛ ص ۲۷۶

^۵ همان

^۶ اعراف/۱۷۲

^۷ همان

^۸ کلینی، الکافی، ج ۱؛ ص ۱۳۳ و ۴۱۲

^۹ همان، ج ۲؛ ص ۱۲

آدم هم به دلیل کثرت جمعیتشان در آن عالم بود که به آنها ذر گفته شد. و یا اینکه طبق احتمال حاجی سبزواری. این انسانها در مقام الهی، مانند ذر بوده و با آن مقام قابل قیاس نبودند و این لفظ ذر بخاطر حقارت و کوچکی مقام آنهاست، کما اینکه خداوند در وصف قیامت می‌فرماید: «و کار ساعت قیامت (در سرعت و آسانی) مانند چشم بر هم زدن یا نزدیک تر بیش نیست».^۱ و دلیل این قول تعجب حضرت آدم است از کثرت اولاد خود که بعد از مشاهده آن جمعیت، گفت: «خدا یا چه زیاد است اولاد و ذریه من».^۲

دومین دلیلی که به نظر می‌رسد بر اطلاق لفظ ذر بر آن عالم اقامه شده، استعمال این کلمه در مورد ذریه و اولاد انسان می‌باشد و چون در آن عالم همه اولاد و ذریه آدم حاضر بودند، لذا بر آن عالم، عالم ذر گفته شده است. پس اولین بار بحث از این عالم، در قرآن مجید مطرح شده و به تبع آن مفسرین و محدثین اسلامی هم در حول و حوش آن به ایراد سخن پرداخته‌اند و این بحث در اوایل، جزء مباحث کلام اسلامی بشمار می‌رفته است، به این لحاظ لازم است که آراء و دیدگاه‌های مختلف متکلمان در چگونگی عالم ذر به بحث گذاشته شود.^۳

۴_ جایگاه عهد عالم ذر در قیامت

خدای متعال به چهار صورت، انسان را به توحید رهنمون کرده و حجت را بر او تمام می‌کند. سه صورت آن، نقلی، عقلی و فطری است و صورت چهارم آن هم در آیه قرآن مطرح است و آن اقراری است که خداوند از انسان گرفت.

خداوند با ارسال انبیاء حجت را بر انسان تمام می‌کند اما اگر کسی مورد تبلیغات پیامبران قرار نگیرد عقل و اندیشه او حجت است و اگر به خاطر تبلیغات فراوان و وجود فضای مسموم خانوادگی و اجتماعی زمینه اندیشه هم از او گرفته شود و به تقلید رو آورد، فطرت الهی او حجت خواهد بود و اگر به هر علت غبار غفلت بر فطرت او نشیند در عالم ذر با خدای خود پیمان بسته است و با وجود این پیمان دیگر نمی‌تواند بهانه‌ای برای شرک یا غفلت خود در قیامت داشته باشد. یعنی اگر غفلت و تبعیت او از پدران خود بتوانند بهانه‌ای برای موحد نبودن او در دنیا باشند اما چنین بهانه‌هایی برای توجیه شرک او در عالم ذر نخواهند بود و با آن پیمان، در دنیا هم عذری نخواهند داشت.^۴

^۱ نحل/ ۷۷

^۲ سبزواری، شرح الاسماء، ص ۱۹۰

^۳ <https://ensani.ir>

^۴ بیابانی اسکویی، جایگاه عالم ذر، ص ۱۵

۵_۴. متولد شدن در ادیان و گروه های مختلف؛ گاهی مطرح می شود که اگر ما شیعه هستیم که مسئله خاص و ویژه ای نیست! ما شیعه هستیم چون در خانواده ای شیعه به دنیا آمده ایم و گر در خانواده ای بودایی و یا مسیحی و... به دنیا می آمدیم حتما از اهالی آن دین بودیم!

اینکه نباید دین فرد صرفاً تقلید از خانواده و اجداد باشد سخن بسیار صحیحی ست که اسلام و بالاخص شیعه آنرا با جدیت مطرح و دنبال می کند؛ سند این مدعا که خداوند میفرماید: (و هنگامی که به آنان گویند: به سوی آنچه خدا نازل کرده و به سوی پیامبر آید، گویند: روش و آیینی که پدرانمان را برآن یافته ایم، مارا بس است آیا هر چند پدرانمان چیزی نمی دانستند و هدایت نیافته باشند) بازهم این تقلید جاهلانه و ناروا را برخورد میپسندند؟! ^{۱ ۲}

نوع اقرار انسانها به ربوبیت خداوند و تصدیق پیامبر و اهل بیت علیهم السلام در عالم ذر ، تعیین کننده دین و ایمان آنها در این عالم ماده شده است. مثلاً آنکه به خدا ایمان آورد پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را زبناً و قلباً تصدیق کرد در این عالم شیعه است؛ اما همواره این نکته مورد توجه است که این به آن معنا نیست که کسی که شیعه متولد شد حتماً شیعه از این دنیا خواهد رفت و حتماً عاقبت بخیر خواهد شد و کسی که کافر به دنیا آمد کافر هم از دنیا خواهد رفت! اصل اختیار و اراده آدمی پا برجاست و چه بسا کفار و مسیحیان و اهل دیگر ادیان و گروه ها که به حق رو آورده و شیعه شدند و مراتب کمال را پیموده اند و چه بسا مسلمانانی که راه ضلالت در پیش گرفته و گمراه شده اند! همه چیز به انسان بستگی دارد که با اختیار و مدد الهی کدام راه را انتخاب و در پیمودن آن مبادرت ورزد.

۵_۵. سختی های شیعیان در عالم دنیا؛ روایاتی وجود دارد که این معنا را می رسانند که خداوند در عالم ذر اهل بیت علیهم السلام و شیعیان را از سختی ها و مصائبی که در این دنیا در پیش روی آنها است آگاه نموده و ضمن دعوت آنها به صبر و شکیبایی ، در این مورد از آنها پیمان گرفته است و نیز پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم برای امر با ایشان پیمان بسته است؛ این روایات گویای این حقیقت هستند که انسانها در عالم ذر یکدیگر را می شناختند و از اوضاع و حوال یکدیگر آگاه بوده اند و شیعیان نیز به خوبی جایگاه خود را می دانستند و از اموری که در پیش رو خواهند داشت مطلع بوده و نیز اجر و پاداشی که خداوند به خاطر ایمان، اعتقاد و اعمال نیک به آنها خواهد داد را می دانستند و به ثبات قدم داشتن و استواری در این مسیر

^۱ مائده/۱۰۴

^۲ انصاریان، ترجمه قرآن کریم، ص ۱۲۵

هم پیمان شده اند و با سلام بر پیامبر اکرم صلوات الله علیه با ایشان تجدید پیمان کرده اند و از خدای متعال عمل به وعده اش را می خواهند.^۱

داوود بن کثیر رقی از امام صادق علیه السلام معنای سلام بر پیامبر صلوات الله علیه را می پرسد، حضرتش چنین پاسخ میدهد: خداوند متعال آنگاه که پیامبرش و وصی او و دختر و دو پسر او و همه ی امامان و شیعیان ایشان را آفرید از آنها پیمان گرفت که صبر پیشه سازند و همدیگر را تحمل کنند؛ با یکدیگر در ارتباط باشند و راه تقوا پیش گیرند. خداوند در برابر آن به ایشان وعده داد که زمین مبارک و حرم امن را تسلیم آنها سازد... رسول خدا صلی الله علیه وآله از همه امامان علیهم السلام و شیعیان ایشان براین امر پیمان گرفت. سلام بر رسول خدا صلی الله علیه وآله یادآوری همان عهد و تجدید پیمان بر خداوند است تا اینکه خدای متعال در امر خویش تعجیل فرماید و سلام خو در با تمام آنچه در آن است، به زودی برساند.^۲

۵_۶. تعیین یاران و پیروان امام عصر علیه السلام؛ بعضی از روایات در باب عالم ذر گویای این مطلب هستند که خداوند در عالم ذر درجه بالایی از معرفت اولیای خویش و شناخت حقیقت ولایت را به بندگان عطا فرموده است تا جایی که از مؤمنان پیمان گرفته که در هنگام قیام حضرت مهدی علیه السلام ایشان را یاری کنند و همچنین این دست از روایات بیانگر این هستند که یاران حجة بن الحسن علیه السلام از پیش تعیین شده و با ایشان در قیام حضرتش هم پیمان شده اند و خداوند هم در این مورد از آنها پیمان گرفته است.^۳

امام صادق علیه السلام فرمودند: (چون قائم علیه السلام خروج کند مردم انکارش می کنند او به سوی ایشان باز می گردد درحالی که جوانی کامل است پس کسی با او نمی ماند مگر مؤمنی که خدای تعالی پیمان او را در عالم ذر اول گرفته است).^۴

^۱ hadith.net

^۲ کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۴۵۱

^۳ رادان، دیاری بیدگلی، بررسی تفسیری عالم ذر، ص ۱۶۸

^۴ همان

نتیجه گیری

این تحقیق با عنوان جایگاه عهد عالم ذر در قیامت از منظر قرآن است. موضوع عالم، ذر همواره یکی از بحث برانگیزترین مباحث قرآنی و اسلامی بوده است و، مفسران، متکلمان فیلسوفان و عارفان مسلمان درباره آن بسیار سخن گفته اند. آن چه از ظاهر آیات و روایات اسلامی میآید این است که هر انسانی قبل از تولد از مادر عالم یا عوالمی را طی کرده است. مقاله حاضر، عالم ذر، علت نامگذاری عالم ذر و جایگاه آن در قیامت و تاثیر آن بر عالم دنیا را بررسی کرده است.

علت نامگذاری عالم ذر بخاطر کثرت و بیشماری بنی آدم در محضر خداوندی بوده است که به این جمعیت کثیر و لایتناهی ذر گفته شده است، چرا که ذر در لغت به مورچگان اطلاق می شود، بخاطر اجتماعی بودن آنها که با تعداد کثیر و بیشماری زندگی می کنند و این اولاد آدم هم به دلیل کثرت جمعیتشان در آن عالم بود که به آنها ذر گفته شد. و تاثیرات عالم ذر بر عالم دنیا عبارتند از: ۱_ مشخص بودن سعادت و شقاوت ۲_ فرزندان نامشروع ۳_ والدین مومن یا فاسق ۴_ متولد شدن در ادیان و گروه های مختلف ۵_ سختی های شیعیان در عالم دنیا ۶_ تعیین یاران و پیروان امام عصر (ع).

پیشنهادهای تحقیق شامل پیشنهادات کاربردی و پژوهشی است:

پیشنهادهای کاربردی: ۱_ ساخت کلیپ های آموزشی از عالم ذر و میثاق الهی ۲_ برگزاری کنفرانس در زمینه عالم ذر و تاثیرات آن بر عالم دنیا

پیشنهادهای پژوهشی: ۱_ نوشتن کتاب مجزا و مفصل در زمینه عالم ذر و تمامی عالم مربوط به آن ۲_ بررسی اثرات عالم ذر بر عالم دنیا و راهکارهای تعدیل گناه به صورت تفصیلی.

فهرست منابع

*قرآن کریم

کتب فارسی

- ۱_ انصاریان، حسین، ترجمه قرآن کریم، تهران: انتشارات خجسته، چاپ اول، ۱۳۹۶.ش
- ۲_ اکبری، محمد رضا، عالم ذر آغاز شگفت انگیز انسان، اصفهان: نشر دیجیتال، چاپ اول، ۱۳۹۸.ش
- ۳_ بیابانی اسکویی، محمد، جایگاه عالم ذر، بی جا: موسسه فرهنگی نبا، چاپ اول، بی تا
- ۴_ رضایی اصفهانی، محمد علی، تفسیر قرآن مهر، بی جا: پژوهش های تفسیر و علوم قرآنی، چاپ اول، ۱۳۸۸.ش
- ۵_ سبزواری، هادی بن مهدی، شرح الاسماء الحسنی، تهران: موسسه انتشاراتی عقیق، چاپ اول، ۱۳۹۴.ش
- ۶_ صفی زاده، فاروق، حقیقت عالم ذر، بی جا: انتشارات ایران جام، چاپ اول، ۱۳۹۲.ش
- ۷_ قرائتی، محسن، تفسیر نور، بی جا: موسسه فرهنگی درس هایی از قرآن، چاپ بیست و سوم، ۱۳۹۱.ش
- ۸_ مطهری، مرتضی، فطرت، تهران: صدرا، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۲.ش

کتب عربی

- ۹_ شریف، مرتضی، الامالی المرتضی، بیروت: دارالفکر، چاپ اول، ۱۹۹۸م
- ۱۰_ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، بی جا: حوزه علمیه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۳.ش
- ۱۱_ مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحارالانوار، قم: اسلامیه، چاپ چهاردهم، ۱۳۸۶.ش

مقالات

- ۱۲_ رادان، صغری، دیاری بیدگلی، محمد تقی، " بررسی روایات تفسیری عالم ذر"، فصلنامه علمی حدیث پژوهی، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۸.ش

۱۳_ محمدی آسیابادی، علی، اسماعیل زاده مبارکه، مرضیه، "الست در غزلیات شمس و شبکه روابط معنایی آن با آفرینش ذکر و سماع"، دانشکده علوم انسانی دانشگاه کاشان، شماره سیزدهم، بهار و تابستان ۱۳۹۰ ه.ش

سایت ها

<https://guranpedia.org>

<https://wikibin.ir>

<https://myblog.kowsarblog.ir>

<https://ensani.ir>

<https://fa.wikishia.net>

<https://www.alefbalib.com>

<https://sangeharat.ir>

https://rasekhoon_net.cdn.ampproject.org

<https://www.shiastudy.ir>

<https://hadith.net>